

Betydelse och mening – Semiotik och Retorik av José Luis Ramírez

- I den positivvetenskapliga anda som fortfarande råder ses arkitektur som betecknare för en objektiverad mening. Detta kan dock tolkas på två olika sätt, vilket jag kort ska försöka visa.

Sedan lingvistikens blivit en modell för vetenskaplig förståelse uppstår en arkitektursemiotik som ser formerna som ett entydigt uttryck för en given mening. Elementen i arkitekturen och stadsbyggnaden kan analyseras, som Thiis-Evensen har gjort i en arkitekturgrammatik.¹ "Om semiotiken inte bara är vetenskapen om teckensystemen som sådana, utan den vetenskap som studerar alla kulturfenomen som om de vore teckensystem", skriver en entusiastisk Umberto Eco, "är arkitekturen ett av de områden, där semiotiken mest utmanas av den verklighet den försöker gripa tag i".² Och enligt Eco ligger utmaningen i det faktum att "arkitekturföremål synbarligen inte kommunicerar utan fungerar". Utmaningen leder Eco till ett försök att visa på vilket sätt arkitektur också kan kommunicera. Ett arkitektoniskt tecken beskrivs dock som närvaron av en symbol, vars innebörd är den funktion den möjliggör.

Arkitektursemiotiken ser byggnader och ting som en betecknare bunden till en given betydelse. När man ser en trappa, känner man incitamentet att gå upp. Ser man en bänk så tänker man på möjligheten att sätta sig. Vi befinner oss här inför ett kausalt förhållande som påminner om konsumismen och reklamakeriet. Alla handlingar får sin grund och sin förklaring genom ett tings närvaro. Pavlovs hundexperiment är ett klassiskt exempel. Naturligtvis måste betecknaren någon gång av någon ha satts i samband med sin funktion, utan att ett sådant samband tidigare förelegat. Men har något en gång blivit betecknare för en viss betydelse, kan det en annan gång sättas i samband med nya betydelser, på samma sätt som man kan göra trasmattor av gamla kläder och brännvin av potatis. Så gör man också med gamla hus. Jag har varit med om diskussioner som skulle förvandla idiotanstalter (de kallades faktiskt så), som av deras samtida förknippades med fattigdom och förtryck, till kreativa kulturmiljöer. Man behöver inte riva ner till marken för att skapa ny användning.

Semiotikerna är naturligtvis medvetna om att teckenrelationen inte är naturgiven utan måste någon gång haft sin början. De brukar dock nöja sig med att hänvisa till en ursprunglig konvention som ger tecknen en bestämd referens, vilket innebär en anvisning för framtida brukare. Därmed behandlas tecknen, trots konventionalismen (eller kanske snarare på grund av den) som om de vore naturgivna. Det är visserligen sant att vi överhuvudtaget brukar ge föremål, byggnader och tecken den betydelse vi lärt oss att de har. Men en sådan betydelse har de inte alls, hur mycket vi än påstår det för att dölja vår sociala lydnad. En sak är föremålets brukshistoria, den användning den haft, dess allmängiltiga, objektiverade betydelse vilken inte heller är entydig och en annan sak är den mening vi vill uttrycka genom att tolka och använda ett föremål i en bestämd rumslig och tidsmässig kontext. Jag vill således införa en skillnad mellan betydelse och mening (vilka annars anses vara synonyma begrepp) och karakterisera betydelsen som socialt objektiverat bruk och mening som en handling som visar subjektiva intentioner.

Till grunden för det semiotiska perspektivet ligger en uppfattning av språket som ett system av materiella, påtagliga tecken. Men det är inte orden som förklarar kommunikationen. Språket är inte bara och inte i första hand orden och de grammatiska reglerna. Språk är också och främst en mänsklig aktivitet som använder orden som medel. Det är således språkandet som gör orden till ord, till språk, inte tvärtom.

Om språket är en aktivitet som väljer sina uttrycksmedel för att uttrycka mening, då har vi lämnat semiotiken till förmån för retoriken. Retoriken handlar inte om vad tecknen betyder, utan om hur tecknen blir tecken, d.v.s. hur vi uttrycker och kommunicerar mening genom att välja lämpliga medel. Semiotiken ser betydelse som en objektiv relation, retoriken ser tecknen som ett uttryck för användarens handling eller mening. Handling och mening är detsamma.

Retorik är konsten att handla med ord, semiotik är att förstå ordens givna betydelse. Retorik och semiotik utesluter inte varandra, det handlar bara om huruvida den enas eller den andras villkor skall råda. Det finns en retorisk semiotik och en semiotisk retorik, även om det kan vara svårt att skilja i kiasmen.

En retorisk semiotik ser givna betydelser som en resurs för att skapa meningsuttryck utan att underkasta sig konventionerna. En semiotisk retorik utgår ifrån givna betydelser och väljer dem som passar bäst för att kommunicera något. För en retoriker blir betydelsen, det semiotiska elementet, helt kontextberoende. Man kan uttrycka samma mening på många olika sätt och ett uttryckssätt har alltid lika många tolkningsmöjligheter som tolkare. För semiotikern är meningen bunden vid vissa givna uttryck och att byta uttryck är detsamma som att byta mening. När man förvränger ett teckens betydelse är detta för semiotikern ett slags medveten eller omedveten förfälskning. Den som använder Dogepalatset i Venedig för att skydda sig mot regnet eller den som inkvarterar trupper i en övergiven kyrka märker inte att han gör sig skyldig till ett särskilt slag av förfälskning, skriver Umberto Eco. För Eco har tydligen arkitekten upphovsrätten till produktens mening och bruk. Han uppfattar arkitektur som maktens, inte som folkets arkitektur. Omvänt: makten ser gärna retorik ur ett semiotiskt perspektiv.

Det har gjorts många insatser för att utveckla en arkitekturs semiotik men vi saknar helt seriösa försök att åstadkomma ens grunderna till en arkitekturretorik. Semiotiken får oss att lyssna på vad arkitekturen säger, men retoriken lär oss att förstå vad arkitekturen gör. Maktens arkitektur säger sig vilja åstadkomma något bestämt, gör sin egen tolkning av det egna verket. Men verket visar samtidigt outtalade intentioner som skaparen döljer eller är omedveten om. Populärarkitekturen berättar varför man gör som man gör, vilka behov som lett till valet av ett visst uttryck i verket. Här talas det om skapandets motiv, inte om hur produkten ska tolkas. Tolkningen lämnas åt brukaren och åt betraktaren. Här arbetas inte efter några färdiga ritningar. Både ritning och byggande ingår i en integrerad självlärande diskurs.

Modern stadsbyggnadskonst kommer till uttryck i stadsplanering. All planering innebär en reflektion som ska göra oss medvetna i förväg, inte bara om vad utan också om hur vi ska göra. Men att bli fullständigt medveten om hur man gör och varför är omöjligt. Den som försöker detta manipulerar sig själv och åstadkommer säkert en sämre produkt än det åsyftade. Ty handlingen är, paradoxalt nog, det omedvetet medvetna. Den är medveten endast om sitt föremål men aldrig fullständigt varse om sig själv. Därför kan alltid den andre genomskåda mig bättre än jag själv, veta delvis mer om mig än jag själv. Vilket uppfordrar till dialog. Den retoriska diskursen som hjälper oss att artikulera våra handlingar är därför aldrig en beskrivning av vad vi gör, utan en del av det vi gör. I dialog hjälper vi varandra att uppmärksamma det som annars förblir omedvetet och att göra det bättre.

Arkitekturretorik är inte att betrakta vad arkitektur och stadsbyggnad är eller vad dessa betyder, utan att förstå vad arkitektur gör, hur människors grundläggande behov och mening kommer till uttryck i denna grundläggande aktivitet som innebär att bo och att bygga, två verb som i sitt etymologiska ursprung är besläktade med existens verbet "vara", vars indoeuropeiska rot är *-bhû*. Arkitektur och byggande är lika grundläggande för människors samexistens som själva språket.

Artikel publicerad under ordet "Retorik", på sidan 51 i tidskriften MaMA (Magasin för modern arkitektur) nr. 10-1995: "En stadens encyklopedi".

1. Thomas Thiis-Evensen, Byens uttrycksformer - En metode for estetisk byformning, Oslo 1992.

2. Umberto Eco, Den frånvarande strukturen - Introduktion till den semiotiska forskningen, Lund 1971.